

О. В. Мінченкокандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ЮРИДИКО-ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВИХ ТЕКСТІВ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*Автором проаналізовано різні підходи до розуміння змісту поняття «тлумачення норм права» та акцентовано увагу на юридико-лінгвістичній інтерпретації правових текстів, зокрема на мовному способі тлумачення. Зроблено висновок, що юридико-лінгвістична інтерпретація правових текстів має здійснюватися в усіх або конкретних випадках реалізації норм права, залежно від того, який погляд із приводу необхідності тлумачення норм права поділяє інтерпретатор (ідеться про тлумачення-роз'яснення *норм права), а також вона має здійснюватися, зважаючи на особливості кожної мови, із врахуванням положень морфології, синтаксису тощо та водночас правил, сформульованих у межах юридичної техніки.*

Ключові слова: тлумачення норм права, мовне тлумачення, реалізація норм права, юридико-лінгвістична інтерпретація, юридична техніка.

Постановка проблеми. Сьогодні визначає особливі підходи до юридико-лінгвістичної інтерпретації правових текстів. Без тлумачення норм права в сучасних умовах є неможливим їх правильне застосування. Такі твердження зумовлені суттєвим оновленням українського законодавства за останні роки та застосуванням нових юридичних термінів і конструкцій. Зміна принципів правотворчості в українській юридичній площині вкотре зумовлює необхідність тлумачення норм права, а надто визначення його юридико-лінгвістичної інтерпретації,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження проблеми юридико-лінгвістичної інтерпретації правових текстів стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Вагомий внесок у вивчення вказаної проблематики зробили С.С. Алексєєв, Ю.Л. Власов, М.А. Гредескул, С.Г. Дробязко, А.М. Кучук, О.В. Капліна, О.В. Мелехін, А.О. Павлушина, П.М. Рабінович, І.А. Сердюк, В.О. Толстик, І.Д. Шутак, О.Ф. Черданцев та інші науковці.

Метою статті є юридико-лінгвістичний аналіз тлумачення як стадії правового регулювання суспільних відносин – одного з рівнів формалізації права. Основними завданнями статті є такі: 1. Аналіз наукових підходів щодо терміно-поняття «тлумачення»; 2. Характеристика мовного способу тлумачення правових норм як самостійної категорії для визначення співвідношення мови та права.

Виклад основного матеріалу. Найбільше значення в аспекті нашого дослідження має факультативна (необов'язкова) стадія механізму правового регулювання – тлумачення правових норм. «Якщо формі реалізації права перешкоджають негативні явища, викликані протиправними діями, й поставлені цілі не можуть бути досягнуті, то в процес механізму правового регулювання залучається визначене законом коло осіб або державних органів влади, наділених повноваженнями щодо правозастосовної діяльності. Виникнення цієї стадії має факультативний (необов'язковий) характер і можливе тільки за потреби відновлення правомірної поведінки суб'єктів права в рамках встановленої державою юридично значущої поведінки. Своє вираження воно знаходить у формі прийняття правозастосовного акта, що має охоронний характер» [1, с. 395].

Водночас не можемо не погодитись із словами С.Г. Дробязка та В.С. Козлова про те, що «тлумачення необхідне не тільки для практичної реалізації правових актів, зокрема їх застосування. Воно має місце і під час правотворчості, і під час систематизації правових норм, і під час їх наукового аналізу. Тому не можна вважати, що тлумачення необхідно тільки у разі правореалізації. Воно має універсальний характер для всіх сторін правової діяльності» [2, с. 351]. При цьому вказані автори також зазначають таке: «Тлумачення права не є самостійним видом правового регулювання.

Шляхом тлумачення не створюються будь-які нові загальнообов'язкові правила поведінки, що невідображені в тлумачних правових актах. Не повинні також робитися висновки, які б дали змогу вивести з-під дії правової норми ті чи інші регульовані нею суспільні відносини.

Варто погодитись із думкою І.Д. Шутака, що тлумаченню підлягають усі норми права, навіть зрозумілі норми права, оскільки для того щоб з'ясувати, чи певна норма є зрозумілою, потрібно її розтлумачити. Необхідність тлумачення зумовлена ще й можливими протиріччями між формою та змістом норм права [3, с. 18].

Роль тлумачення обмежується виявленням, встановленням справжнього сенсу всього того, що законодавець вклав у норму права, хоча й не дуже вдало виклав у словесному формулюванні. Навіть у тих випадках, коли правова норма тлумачиться самим законодавцем, він не має права виходити за її рамки» [2, с. 352].

Тлумачення правових приписів є, як вказує О.Ф. Черданцев, неминучим наслідком правового регулювання, дії права. Тлумачення у сфері правового регулювання не зводиться тільки до з'ясування та роз'яснення нормативних актів, тобто воно обслуговує не тільки мовну функцію зв'язку, впливу правових норм на поведінку людей, а всі правові зв'язки людей, зокрема й індивідуалізовані. Ці індивідуалізовані правові зв'язки (форми правового спілкування), неминучі в розвиненому суспільстві, знаходять своє відображення, закріплення в письмових документах. Зазначені документи можуть відіграти свою роль тільки в тому разі, якщо вони будуть правильно розумітися, тлумачитися. Однак цим ще не обмежується роль тлумачення у сфері права. Йому належить значна роль і в процесі нормотворчості [4, с. 141].

Тлумачення обслуговує майже весь механізм правового регулювання. Важлива роль тлумачення обумовлена тим, що всі правові зв'язки, форми впливу на суспільні відносини опосередковуються мовою як всезагальною формою спілкування, мовою письмовою та усною промовою, яка потребує з'ясування, а часто – і роз'яснення [4, с. 141].

Як зазначають В.О. Толстик, М.Л. Дворніков і К.В. Каргін, тлумачення юридичних норм супроводжує правотворчий і правореалізаційний процеси, а також процес систематизації нормативних правових актів, його роль особливо зростає в процесі правозастосування, коли необхідно встановити точний зміст норми права,

проте не менш важливо вдатися до тлумачення ще в процесі створення юридичної норми. Ряд учених розглядає тлумачення як одну зі стадій процесу правозастосування, але далеко не всі представники юридичної науки поділяють цю думку [5, с. 17].

А.О. Павлушина, досліджуючи юридичний процес, вказує на тлумачення як на «межовий стан» і вважає, що якщо акт тлумачення є обов'язковим, наділеним юридичною силою для інших суб'єктів правозастосування, то це частина правоутворюючого процесу, а якщо такий акт має індивідуальний характер – це акт правозастосування [6, с. 228–229].

М.А. Гредескул акцентує увагу на тому, що «тлумачення співвідносне з темрявою або неясністю законів: воно починається там, де починається темрява, і зростає в складності з огляду на міру посилення останньої» [7, с. 158].

У межах застосування норм права здійснюється інтерпретація норм права. Як зазначається в юридичній літературі, «з'ясування норм права можна розглядати у двох аспектах. *По-перше*, це внутрішній процес мислення, який здійснюється суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення та спрямований на пізнання та розкриття дійсної волі законодавця, вираженої в нормі права. *По-друге*, це певний результат з'ясування, до якого приходять суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права» [8, с. 290–291].

Водночас варто погодитись з І.А. Сердюком щодо того, що «науковці під час дослідження та висвітлення актуальних або традиційних питань теорії тлумачення права залучають різні юридичні терміни, як-от 1) тлумачення права, 2) тлумачення закону, 3) тлумачення нормативно-правового акта, 4) юридичне тлумачення, 5) тлумачення норм права» [9, с. 35–43]. До того ж, на думку автора, **«тлумачення норм права»** – це *пізнавальна за змістом діяльність різних з огляду на рівень правосвідомості суб'єктів права, що має волюватий характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості або виявленої й опосередкованої ним волі громадянського суспільства, що матеріалізована у нормах права та здійснюється шляхом використання спеціально опрацьованих задля цього правил і прийомів (способів тлумачення норм права) із метою правильного розуміння та практичної реалізації приписів правових норм»* [9, с. 35–43].

Дещо по-іншому підходить до визначення поняття, що розглядається, відомий правник С.С. Алексєєв: «Юридичне тлумачення – це, виражаючись мовою філософії, один із видів пізнання, тобто складного процесу розумової діяльності, внаслідок якого відбувається перехід від незнання до знання, відтворюється дійсність, істинна картина об'єктивного світу» [10, с. 129].

На думку Ю.Л. Власова, тлумачення – це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, що матеріалізована у нормі права, а також результати цієї діяльності [11, с. 14].

П.М. Рабінович вважає, що тлумачення норм права – це діяльність щодо з'ясування або роз'яснення (інтерпретації) змісту норми з метою правильного її застосування та реалізації [12, с. 143].

Висвітлюючи зміст поняття «тлумачення права», О.Ф. Черданцев наголошує, що він є неоднозначний. За його допомогою позначаються різні, хоча й взаємопов'язані поняття. Під тлумаченням права розуміється, по-перше, певний розумовий процес, спрямований на встановлення смислу (змісту) норм права. У такому розумінні тлумачення права знаходить своє вираження в сукупності його способів. По-друге, під тлумаченням розуміється результат указанного розумового процесу, що виражений у сукупності суджень (граматичних речень), у яких розкривається, відбивається зміст норм права, що тлумачаться [13, с. 323]. На думку вказаного правника, тлумачення як певний пізнавальний процес, процес надання певного значення мовним виразам законів та інших нормативних актів має місце на всіх стадіях правового регулювання: у процесі правотворчості, систематизації права, під час різних форм його реалізації. Найбільше значення тлумачення має в правозастосовних процесах [13, с. 324].

Російський учений А.Б. Венгеров досліджує поняття визначає як діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб, громадян із з'ясування та роз'яснення смислу та змісту правових норм [14, с. 521].

А на думку М.М. Вопленка, тлумачення права є процесом опосередкованого пізнання, здійснюваного у формі понять, суджень, умовиводів і так далі. Усвідомити сенс правової норми неможливо поза діяльністю з її поясненням, тобто розкриття її змісту, точно так само як не-

можливо уявити роз'яснення правової норми без процесу попереднього пізнання. З'ясування та роз'яснення являють собою дві діалектично пов'язані сторони процесу тлумачення. Тому в процесі роз'яснення можуть бути використані різні засоби та способи пізнання й інтерпретації правових норм. Зокрема, поряд із зазначеними способами та прийомами з'ясування змісту права застосовуються такі: реконструювання правових норм, конкретизація, доведення та спростування тез, ілюстрація й таке інше [15, с. 5].

Як вказує О.Ф. Черданцев: «Тлумачення присутнє вже на самому початковому етапі правового регулювання (нормотворчості). І об'єктом тлумачення є як чинне законодавство, так і проекти нормативних актів. Вирішення питання про необхідність оновлення законодавства, заповнення прогалин шляхом нормотворчості обов'язково супроводжується тлумаченням, бо для вирішення зазначеного питання необхідне глибоке знання змісту оновлюваного законодавства, його переваг і недоліків» [4, с. 142].

Досить системно існуючі підходи до розуміння поняття юридичного тлумачення виклала О.В. Капліна [16, с. 5]. На її думку, «перший підхід полягає в тому, що проблеми тлумачення розглядаються в межах **юридичної герменевтики** через категорії «пояснення», «смісл», «розуміння», «текст», «мова», «інтерпретація», «герменевтичне коло». «Другий підхід до розуміння тлумачення норм права називають зазвичай **формально-догматичним або статичним**. Його сутність виражається в тому, що суб'єкт тлумачення має чітко й неухильно дотримуватися букви закону, встановлювати лише той смісл нормативного правового акта, який закріпив у ньому правотворчий орган на момент видання акта. Тому нормативні правові акти не можуть за допомогою тлумачення пристосовуватися до економічних, соціальних, політичних умов суспільного життя, що змінюються». Сутність третього – **динамічного** – підходу полягає в тому, що суб'єкт юридичного тлумачення адаптує нормативний правовий акт до тих змін, які відбуваються в різноманітних суспільних відносинах. За застарілого законодавства або у разі застосування старого законодавства до нових суспільно-економічних умов динамічна тенденція в тлумаченні неминуча. Французький юрист Ж. Карбоньє, спираючись на теоретичні та історичні джерела, показав, що динамічні тенденції в тлумаченні найчастіше використовуються в період соці-

альних криз і реформ, коли закони реформістського плану тлумачаться поширювально, а консервативного – обмежувально, і суб'єкт, що тлумачить норму права, має адаптувати закон до соціальних змін». «Четвертий підхід до розгляду тлумачення норм права ґрунтується на тому, що тлумачення розуміється як особливий різновид **юридичної діяльності** або **юридичної практики**» [16, с. 7].

Узагальнивши вказані підходи, О.В. Капліна зазначає, що під тлумаченням у суспільних науках розуміється пізнавальний процес, спрямований на надання смислу явищам, що існують у природі й суспільстві; тлумачення є також з'ясуванням смислу знакових систем, способом розкриття значення лексем, які матеріалізують роботу мислення, допомагають спілкуванню, обміну думками та взаємному розумінню людей у суспільстві, тобто є основою будь-якого процесу комунікації; тлумачення – це сукупність значень, що надаються елементам якоїсь теорії (виразам, формулам, окремим символам); по-четверте, для тлумачення як категорії гуманітарної науки загалом характерним є те, що воно з індивідуального уявлення може в процесі поступального пізнання стати загальнопоширеною нормою; ця категорія має інтерсуб'єктний характер і нерозривно пов'язана з розумінням (з'ясуванням), поясненням, роз'ясненням; тлумачення може розумітися як метод гуманітарної науки й у цьому сенсі наділено індивідуальним підходом до пізнання сутності явищ і речей [16, с. 7].

Не можливим є, на нашу думку, визначення юридико-лінгвістичної інтерпретації правових текстів без висвітлення одного зі способів інтерпретації норм права, а саме – мовного способу.

Як зазначають В.О. Толстик, М.Л. Дворніков і К.В. Каргін, тлумачення нормативних правових актів має значний позитивний потенціал. Воно може сприяти викоріненню правового нігілізму, виявленню прогалин у законодавстві й так далі. Але найбільше завдання тлумачення – це подолання неясності правової норми. Кожне джерело права містить людську думку, і для того щоб зрозуміти сказане чи написане, важливо вміти скористатися виробленими наукою, але ще не досить дослідженими способами тлумачення норм права. Ба більше, досі не існує навіть єдиної позиції щодо їх класифікації. Водночас більшість учених визнають наявність мовного, логічного, історичного й систематичного способів тлумачення [17, с. 3].

«У юридичній літературі загально визнано, що тлумачення починається з мовного способу за аналізу мовної форми вираження норми права. Це положення не потребує доведення, бо мислення й мова нерозривні. Під час тлумачення ж ми маємо справу саме з мовною категорією – нормативними висловлюваннями законодавця», як вказує О.Ф. Черданцев [4, с. 142]. Саме вказаний автор досить системно та ґрунтовно висвітлює питання, що розглядається. Тому надалі ми акцентуємо увагу на окремих положеннях і висновках цього правника. Оскільки, як зазначає О.Ф. Черданцев, мова права не відрізняється від літературної з погляду використання правил синтаксису. Водночас є деякі семантичні та стилістичні відмінності. Наприклад, мова як засіб спілкування, узагальнення, повідомлення тощо нерозривно пов'язана з промовою. Мова та мовлення становлять певну єдність. Саме в мовленні актуалізується (функціонує) мова, зокрема і її слова. Мовленнєва ситуація закономірно обмежує розмаїтість об'єктивних змістів (предметів думок), до яких можуть бути віднесені мовні знаки, за одночасного зростання різноманітності ознак «предметів думки». Це, природно, спостерігається і в законах. Законодавець із багатьох значень слова вибирає одне. Використовуючи слова під час формулювання норми права, він актуалізує його у мовній ситуації, надає слову самим текстом певне значення слова. Звідси виникає необхідність тлумачення та формулюється його правило: визначати значення слова тільки в його контексті, мовній ситуації [4, с. 142].

Як зазначає колектив авторів навчального посібника «Новітнє вчення про тлумачення правових актів», «на значення лінгвістики для тлумачення нормативно-правових актів увага зверталась уже давно. Наприклад, С.А. Муромцев у другій половині XIX століття писав, що римський юрист Лабейон, «який краще володів діалектикою та граматикою, використовував ці знання на користь юриспруденції». Не можна сказати, що тоді не здійснюються спроби проведення дослідження на межі юриспруденції та мовознавства. Про такі спроби свідчать, зокрема, проведення у 2003 і 2004 роках Міжнародних науково-практичних конференцій «Право і лінгвістика», підготовка дисертацій із цієї проблематики, спроби впровадження у навчальні плани вищих юридичних навчальних закладів предмета «правнича лінгвістика» чи «мова права і юридична термінологія» <...>

Юрислінгвістичні дослідження спрямовуються на привнесення лінгвістичного знання у сферу юриспруденції поза зв'язками з чинним законодавством і практикою його тлумачення та застосування» [18, с. 19–20].

Як вказує колектив авторів навчального посібника «Новітнє вчення про тлумачення правових актів», «метою здійснення судами тлумачення нормативно-правових актів є виявлення їхнього змісту та втілення вимог цих актів у суспільні відносини шляхом застосування до цих відносин відповідних нормативно-правових актів під час здійснення правосуддя. До того ж треба зважати на існування історичної тенденції до посилення об'єктивності тлумачення, тобто до більшої відповідальності результатів тлумачення волі правотворчих органів, вираженої в актах законодавства. Основним засобом забезпечення цієї тенденції є використання науково обґрунтованих правил тлумачення, які входять до змісту вчення про тлумачення правових актів» [18, с. 19–20].

До цих правил, зокрема, належать такі:

1) словам і виразам, що містяться у нормі права, треба надавати те значення, яке вони мають у літературній мові, якщо немає підстав для іншого їх тлумачення;

2) за наявності легальної дефініції слова, терміна або якщо законодавець інакше визначив його значення, так і треба його розуміти, незважаючи на інше значення цього слова в повсякденній мові. Значення терміна, встановлене законодавцем для однієї галузі права, не можна без достатніх підстав поширювати на інші;

3) якщо в нормі права не визначено значення юридичних термінів, то їм треба надавати те значення, яке вони мають в юридичній науці та практиці;

4) не можна без достатніх підстав різним термінам надавати одне й те саме значення. Слово, вираз повинні мати змістовне навантаження.

5) слова та вирази в нормі права треба розуміти в тому значенні, у якому вони вжиті законодавцем на час видання цієї норми [8, с. 294–295].

У питанні щодо необхідності тлумачення норм права ми поділяємо думку тих науковців, які стверджують, що його необхідно здійснювати завжди (принаймні це стосується тлумачення-з'ясування норм права), особливо в процесі правозастосовної діяльності, адже неможливо правильно реалізувати припис правової норми, не зрозумівши її справжнього змісту [8, с. 294–295].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши наукові підходи щодо терміно-поняття «тлумачення», поділяємо думку вченого О.В. Капліної про декілька підходів до визначення терміно-поняття «тлумачення», і кожен із них заслуговує на увагу. Юридико-лінгвістична інтерпретація правових текстів має здійснюватися в усіх або конкретних випадках реалізації норм права залежно від того, який погляд із приводу необхідності тлумачення норм права поділяє інтерпретатор (ідеться про тлумачення-роз'яснення норм права), тобто від розуміння права інтерпретатором залежатиме сам процес тлумачення. З'ясування та роз'яснення істинного змісту норми права має здійснюватися, зважаючи на особливості кожної мови із врахуванням положень лексичної системи, синтаксису, пунктуації тощо та водночас правил, сформульованих у межах юридичної техніки.

Список використаної літератури:

1. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник. М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2007. 633 с.
2. Дробязко С.Г., Козлов В.С. Общая теория права. 2-е изд., испр. и доп. Минск: Амалфея, 2007. 480 с.
3. Шутак І.Д. Юридична техніка тлумачення норм права. Науково-інформаційний вісник право. № 11. 2015. С. 18–24.
4. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора. М.: Юнити-Дана, 2003. 381 с.
5. Толстик В.А., Дворников Н.Л., Каргин К.В. Системное толкование норм права. М.: ИД «Юриспруденция», 2010. 136 с.
6. Павлушина А.А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития: дис. ... д-ра юрид. наук. Самара, 2005. 459 с.
7. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. Харьков, 1900. 235 с.
8. Теорія держави і права: підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
9. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 35–43.
10. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: «Статут», 1999. 712 с.
11. Власов Ю.Л. Проблемы тлумачення норм права: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.

12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 5-е вид., зі змінами. К.: Атіка, 2001. 176 с.
13. Общая теория государства и права. Академический курс в 2 т. / Под ред. проф. М.Н. Марченко. Т. 2: Теория права. М.: Издательство «Зерцало», 1998. 656 с.
14. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник. 4-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2007. 608 с.
15. Вопленко Н.Н. Официальное толкование норм права. М.: Юридическая литература, 1976. 119 с.
16. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
17. Толстик В.А., Дворников Н.Л., Каргин К.В. Системное толкование норм права. М.: ИД «Юриспруденция», 2010. 136 с.
18. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посібник з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В.Г. Ротань, І.Л. Самсін, А.Г. Ярема та ін.; відп. ред., кер. авт. кол. В.Г. Ротань. Х.: Право, 2013. 752 с.

Минченко О. В. Юридико-лингвистическая интерпретация правовых текстов: общетеоретические аспекты

Автором проанализированы различные подходы к пониманию содержания понятия «толкование норм права» и акцентировано внимание на юридико-лингвистической интерпретации правовых текстов, в частности на языковом способе толкования. Сделан вывод, что юридико-лингвистическая интерпретация правовых текстов должна осуществляться во всех или конкретных случаях реализации норм права в зависимости от того, какой взгляд по поводу необходимости толкования норм права разделяет интерпретатор (речь идет о толковании-разъяснении норм права), а также она должна осуществляться, учитывая особенности каждого языка и положения морфологии, синтаксиса и так далее и одновременно правил, сформулированных в пределах юридической техники.

Ключевые слова: толкование норм права, языковое толкование, реализация норм права, юридико-лингвистическая интерпретация, юридическая техника.

Minchenko O. V. Legal and linguistic interpretation of legal texts: generalized theoretical aspect

The author analyzes various approaches to understanding the meaning of "interpretation of the norms of law" and focuses on the legal and linguistic interpretation of legal texts, in particular, the linguistic mode of interpretation. It is concluded that the legal and linguistic interpretation of legal texts should be carried out in all or specific cases of the implementation of the rules of law, depending on the view of the interpretation of the rules of law shared by the interpreter (these are explanations-explanations of the norms of law), as well as it should be done taking into account the specifics of each language, taking into account the provisions of morphology, syntax, etc., and, at the same time, rules formulated within the scope of legal technology.

Key words: interpretation of the norms of law, linguistic interpretation, implementation of the norms of law, legal and linguistic interpretation, legal technique.